

Scholierenprotesten en de ironie van de autonome school

Sietske Waslander & Maartje van der Weide

1. Scholieren gaan de straat op

Halverwege november 2007 breken er in Nederland wilde stakingen uit onder leerlingen van het voortgezet onderwijs.¹ In Groningen in het Noorden en Geleen en Echt in het Zuiden gaan honderden scholieren de straat op. Een aantal raakt slaags met de politie en wordt aangehouden. De landelijke media berichten uitgebreid over de spontane acties, zowel in kranten als op tv. De scholieren zeggen te protesteren tegen de zogeheten urennorm. De urennorm is een wettelijk vastgesteld minimum aantal uren dat scholieren les dienen te krijgen. Al jaren is dit minimum voor scholieren in het voortgezet onderwijs vastgesteld op minimaal 1.040 uren per jaar.

Een paar dagen later, op vrijdag 23 november om elf uur 's ochtends, verlaten circa twintigduizend scholieren in ruim vijftig steden hun school na een oproep via MSN. Het spontane en massale protest richt zich op de hoge werkdruk, de urennorm en 'ophokuren' ofwel uren waarin leerlingen in een onderwijsruimte verblijven, zonder dat sprake is van lessen. Op een aantal plaatsen leiden de acties tot ongeregelde vernielingen: in Amsterdam worden vernielingen aangericht; in Middelburg treedt de politie hard op tegen stakende scholieren. Paginabrede foto's met scholieren die vernielingen aanrichten, medewerkers van de uitgerukte mobiele eenheid en vernield straatmeubilair sieren de voorpagina's van landelijke dagbladen. Nieuwsuitzendingen op tv openen met de protesten en laten reportages zien van ME-busjes, politiemensen en grote aantallen uitgelaten jongeren. Een paar dagen lang domineren de scholierenacties het nieuws in Nederland.

Het Landelijk Aktie Komitee Scholieren, het LAKS, behartigt de belangen van leerlingen in het voortgezet onderwijs. Aanvankelijk distantieert het LAKS zich

van de wilde stakingen. Na de massale spontane acties op 23 november laat het LAKS weten de acties te steunen, maar de ongeregelheden af te keuren, hoewel 'een eitje moet kunnen'.² De Algemene Onderwijsbond, de grootste vakbond voor leraren, laat weten het doel van de scholierenacties te steunen.³

De Inspectie van het Onderwijs signaleert al sinds 1996 dat vrijwel geen enkele school de urennorm haalt. In de praktijk geven scholen hierover uitleg aan de inspectie, maar consequenties zijn er zelden.⁴ In de loop van 2006-2007 worden maatregelen afgekondigd om de norm te handhaven. Scholen die in de toekomst niet aan de norm voldoen, zullen worden beboet. Medio oktober 2007 krijgen de eerste scholen daadwerkelijk een boete. Als reactie zouden veel scholen plotse-ling het aantal lessen uitbreiden om boetes te ontlopen, zonder dat deze altijd een nuttige invulling krijgen.⁵ Deze 'ophokuren' zijn voor leerlingen aanleiding om de straat op te gaan.

Na weekendoverleg met de VO-Raad, de sectororganisatie waarin de schoolbesturen in het voortgezet onderwijs zijn vertegenwoordigd, komt het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) op zondagavond met een persbericht.⁶ De urennorm wordt versoepeld: scholen mogen 40 uur flexibel invullen met 'maatwerkactiviteiten'; de tijd die leerlingen besteden aan de maatschappelijke stage mag worden meegeteld; en er wordt meer rekening gehouden met de gevolgen van vakantiespreiding.⁷ Het LAKS is blij met deze toezeggingen maar vindt ze 'absoluut niet genoeg' en gaat door met het voorbereiden van een landelijke staking.

Ondanks het akkoord en zonder steun van het LAKS gaan scholieren op maandag wederom massaal de straat op. Er zijn vechtpartijen en vernielingen. De verantwoordelijke staatssecretaris – Marja van Bijsterveldt – is die avond te gast bij een talkshow.⁸ De staatssecretaris zegt 'echt boos' te zijn en zo ziet het er ook uit. Ze is boos op jongeren die misbruik maken van de demonstraties. Maar ook vindt ze het 'schandelijk' dat er docenten zijn die achter de scholierenacties staan. Ouders moeten hun kinderen aanspreken, scholen moeten hun leerlingen binnenhouden en leerplichtambtenaren van gemeentes moeten boetes uitdelen aan spijbelende leerlingen. De verantwoordelijkheid voor het realiseren van de urennorm legt ze bij de scholen. Haar boodschap, die ze ook in de maanden daarna nog regelmatig zal herhalen, luidt dat er harder gewerkt moet worden in het onderwijs.⁹ Scholen moeten beter roosteren '5,4 uur per dag lijkt me niet te veel gevraagd'. Ze houdt vast aan de wettelijke norm: scholieren dienen minimaal 1.040 uur per jaar les te krijgen.

Na een week van vooral politieke activiteit is er op vrijdag 30 november een officiële, door het LAKS georganiseerde, landelijke demonstratie in Amsterdam. Circa vijftienduizend scholieren doen mee, de gevreesde rellen blijven uit. De staatssecretaris noemt de acties overbodig, maar zegt wel toe dat er een overleg

komt met scholen en scholieren. Hoewel de onvrede zich daarna niet meer manifesteert in de vorm van massaprotesten op straat, is de strijdbijl nog lang niet begraven. In de weken en maanden die volgen luidt de vraag wat nu eigenlijk het probleem is, wiens probleem dat is en wie derhalve verantwoordelijk is voor de oplossing.

2. Theoretisch perspectief en onderzoeksvragen

De protesten van scholieren werden in de media veelvuldig gepresenteerd als spontane acties van een jonge generatie die met technische hulpmiddelen snel in staat zijn tot gecoördineerde en massale actie. De scholierendemonstraties werden eerder geanalyseerd vanuit een perspectief van micromobilisatie en de rol van oude en nieuwe media in dat proces (Bekkers *et al.* 2008). Een conclusie uit dat onderzoek is dat nieuwe media voor (het mobiliseren van) scholieren een belangrijke rol speelden, maar vervolgens in dienst kwamen te staan van bestaande organisaties en overlegstructuren, waarbij juist 'oude' media belangrijk waren.

Deze bijdrage beoogt te illustreren dat media-uitingen een interessante en relevante bron vormen voor empirisch onderwijssociologisch onderzoek (zie ook Benson 2004). In aanvulling op veelal theoretische verhandelingen over de rol van de media, pogen we in dit artikel het belang van empirisch onderzoek naar media voor de onderwijssociologie te illustreren. Het gaat dan om het bestuderen van de verwevenheid tussen media, politiek en onderliggende maatschappelijke veranderingen. We maken daarbij gebruik van onderdelen van het brede en algemene denkkader dat Elchardus (2002) schetst onder de noemer dramademocratie. Juist door het brede en algemene karakter van het werk van Elchardus, is het werk geschikt voor exploratief onderzoek naar de verwevenheid van media, politiek en maatschappelijke veranderingen. We gebruiken het denkkader daarom vooral om het onderzoek te richten en onderzoeksvragen te formuleren. In de verkennende fase waarin het onderzoek nu verkeert, is toetsing van het denkkader niet aan de orde.

Elchardus (2002) ziet in sterk gemediatiseerde crisissen symptomen van een onderliggende vertrouwenscrisis. Als gevolg van fundamentele maatschappelijke veranderingen verliezen burgers vertrouwen in instellingen en hun vertegenwoordigers, de politiek en politici. In dit proces spelen de media om drie verschillende redenen een belangrijke rol.

Om te beginnen is er sprake van een groeiende invloed van de media op verschillende aspecten van de samenleving (zie ook Thompson 1995). De logica van massamedia gaat samen met meer aandacht voor conflicten dan voor consensus,

meer voor persoonlijke verhalen dan voor structurele veranderingen, meer voor emotie dan voor waarheid en meer voor beelden dan voor argumenten (Oliver & Maney 2000, Trenz 2008). Nieuws in kranten, op radio en tv zijn te beschouwen als een belangrijk cultuurggenre, een volwaardige culturele activiteit, binnen de hedendaagse samenleving. “De wijze waarop gebeurtenissen in het nieuws en de media verschijnen, bepaalt grotendeels hoe deze gebeurtenissen door de samenleving worden waargenomen” (Elchardus 2002, 29). In empirisch onderzoek wordt ondersteuning gevonden voor deze stelling (o.a. Kleinneijhuis & Van Hoof 2006, Kleinnijnenhuis *et al.* 2007). Omdat het beeld dat media schetsen hoofdzakelijk is opgebouwd uit gebeurtenissen, is de publieke kijk ‘evenementieel’ (Elchardus 2002). Onderliggende maatschappelijke veranderingen krijgen onvoldoende aandacht en ook te weinig kansen verwerkt te worden.

Dit perspectief roept een aantal vragen op rond de scholierenprotesten. Nog voordat de vraag aan de orde kan komen of de manier waarop in de media een probleem wordt gedefinieerd van invloed is op denkwijzen van burgers, is de vraag aan de orde hoe media een probleem definiëren. Om dat na te kunnen gaan is het om te beginnen van belang om een vraagstuk vanuit een ruim perspectief te bestuderen. In dit artikel beperken we ons daarom niet tot de urennorm, maar spreken we over ‘onderwijstijd’ om ook thema’s als het lerarentekort en lesuitval in de analyses te betrekken. Alvorens te onderzoeken hoe burgers en ouders het ‘probleem’ van de onderwijstijd percipiëren en hoe het vraagstuk in de media aan de orde komt, analyseren we een aantal relevante feitelijke ontwikkelingen. Dat maakt het mogelijk om feitelijke ontwikkelingen, berichtgeving in de media en percepties van burgers onderling met elkaar te vergelijken. In de analyse behandelen we de volgende drie vragen:

1. *Hoe heeft de onderwijstijd, in het bijzonder het aantal uren, en de algehele tevredenheid over het onderwijs zich feitelijk ontwikkeld in de afgelopen jaren?*
2. *Hoe definiëren en percipiëren burgers het ‘probleem’ rond onderwijstijd? En hoe verhoudt zich dat tot de feitelijke ontwikkelingen?*
3. *Hoe verhoudt de wijze waarop burgers het ‘probleem’ rond onderwijstijd definiëren en percipiëren zich tot de wijze waarop media over het ‘probleem’ berichten?*

Een tweede reden voor de grote rol van de media is de groeiende verwevenheid tussen die media en het functioneren van een democratie. Men spreekt in dit verband over het ontstaan van een mediocratie (zie ook Philips 1975). De legitimiteit van volksvertegenwoordigers ligt besloten in hun vertegenwoordigende rol van het volk bij het nemen van besluiten in het parlement. Die legitimiteit erodeert. Enerzijds omdat de media in toenemende mate worden gezien als vertolkers van de stem van het volk, zonder tussenkomst van het parlement. Anderzijds omdat parlementariërs zich meer laten leiden door berichten in de media, ook bij het nemen van beslissingen, dan dat ze het volk vertegenwoordigen.

Politici worden in die zin minder ‘echte’ volksvertegenwoordigers. Er ontstaat aldus een legitimeringsvacuüm tussen burgers en hun vertegenwoordigers in het parlement (Elchardus 2002). De verwevenheid tussen media en politiek zou bij uitstek zichtbaar worden in tijden van crisis. Hoewel het scholierenprotest niet is aan te merken als een crisis zoals Elchardus die voor ogen heeft, biedt de gedachtelijn een nuttig aanknopingspunt om de verwevenheid tussen media en politiek te bestuderen. Wat betreft de scholierenprotesten roept dit de volgende vraag op voor nadere analyse:

4. *Hoe verhoudt de besluitvorming in het parlement zich tot de wijze waarop de media aandacht aan het ‘probleem’ rond onderwijstijd besteden?*

Tot slot spelen de media volgens Elchardus een belangrijke rol bij het toewijzen van verantwoordelijkheden. Mede als gevolg van terugtrekkende overheden, decentralisering en liberalisering, hebben overheden verantwoordelijkheden losgelaten. Lang niet altijd is duidelijk wie die verantwoordelijkheden heeft overgenomen. Elchardus spreekt in dit verband van ‘steeds meer niet-toegewezen verantwoordelijkheid’. In geval van publieke ophef, ontstaat behoefte om deze niet-toegewezen verantwoordelijkheden (alsnog) toe te wijzen aan deze of gene. De media spelen een belangrijke rol in deze exercitie. Temeer omdat media gebruik maken van herkenbare sjablonen om verhalen te vertellen, waaronder het aloude sjabloon met helden, slachtoffers en schuldigen (Elchardus 2002). Media spelen daarom ook een rol in het aanwijzen van ‘schuldigen’ en het (alsnog) toebedelen van niet-toegewezen verantwoordelijkheden. Een vertaling van deze gedachtelijn naar de scholierenprotesten leidt tot de volgende vraag voor empirische analyse:

5. *Is sprake van niet-toegewezen verantwoordelijkheden bij het ‘probleem’ rond onderwijstijd?*

Om de onderzoeksvragen te beantwoorden maken we gebruik van verschillende databronnen. We beginnen (titel 3) met secundaire analyses van gegevens uit een aantal Nederlandse onderzoeken die periodiek worden uitgevoerd. De cijfers geven indicaties voor de wijze waarop scholen in de loop der jaren zijn omgegaan met de wettelijk urennorm. Daarnaast geven ze inzicht in de ontwikkeling van de bredere waardering van burgers en ouders voor het onderwijs, alsmede van zorgpunten. Daarna (titel 4) analyseren we hoe thema’s als de urennorm, het lerarentekort en lesuitval gedurende een langere periode in de media aan de orde zijn gesteld. De databronnen met media-uitingen die we daarvoor gebruiken worden hieronder nader toegelicht. In 5 gaan we na hoe besluitvorming in het parlement zich verhoudt tot het debat rond onderwijstijd in de media. In 6 richten we ons op het spel tussen de verschillende actoren in het debat: wie legt waar de verantwoordelijkheid voor het probleem, en daaraan verbonden, wie moet volgens wie het probleem oplossen? In de afsluitende titel 7 integreren we de bevindingen van de achtereenvolgende stappen in de analyses tot een aantal algemene conclusies.

3. Onderwijs: tijd, waardering en zorgpunten

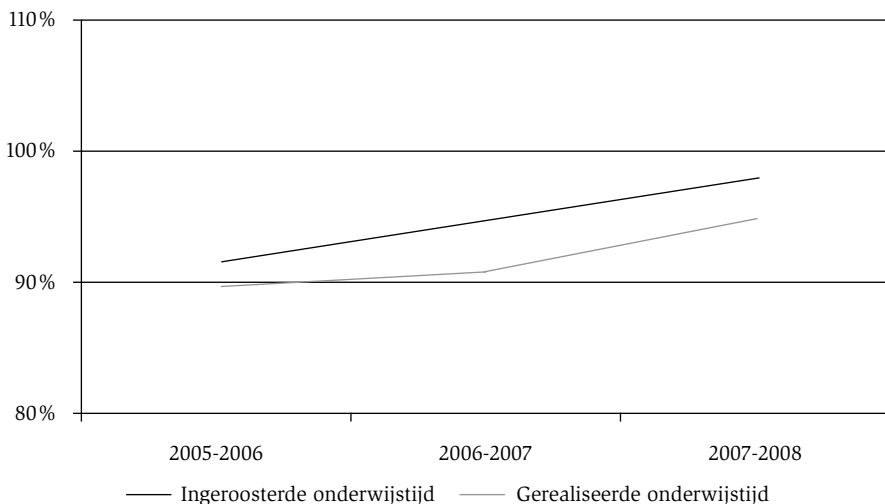
Ogenscheinlijk spontane acties kunnen uitingen zijn van structurele veranderingen en diepere onvrede. De media hebben een voorkeur voor het berichten en in beeld brengen van gebeurtenissen, persoonlijke verhalen en emotie, waardoor structurele veranderingen naar de achtergrond verdwijnen (Oliver & Myers 1999). In deze eerste stap van de empirische analyse willen we nagaan of de scholierenprotesten een reactie kunnen zijn op meer structurele veranderingen, zoals een feitelijk oplopend aantal lessen, of van algehele onvrede over het onderwijs.

3.1 Onderwijstijd en lesuitval

In het Onderwijsverslag van 1994, het jaarlijkse rapport van de Inspectie van het Onderwijs over de staat van het Nederlandse onderwijs, staat dat vrijwel geen enkele school voor voortgezet onderwijs het aantal wettelijk voorgeschreven uren realiseert (Inspectie van het Onderwijs 1995). Sinds 2004 verricht onderzoeksbureau Regioplan in opdracht van het Ministerie van OCW onderzoek naar lesuitval in het voortgezet onderwijs.¹⁰ Vanaf het schooljaar 2005-2006 wordt ook onderzocht hoeveel onderwijstijd scholen inroosteren en hoeveel lessen ze daadwerkelijk realiseren. Veel scholen blijken de norm van 1.040 uur onderwijstijd per jaar niet te halen. In het schooljaar 2005-2006 roostert slechts 6% van de scholen voldoende uren in voor het eerste leerjaar van het voortgezet onderwijs (Regioplan, 2006). In het schooljaar 2007-2008 is dat percentage gestegen naar 27% (Regioplan, 2008). Figuur 1 geeft voor drie opeenvolgende schooljaren de ingeroosterde en gerealiseerde onderwijstijd, uitgedrukt als percentage van de urennorm.¹¹ In het schooljaar 2005-2006 roostert de gemiddelde school circa 952 lessen in, ofwel 92% van de wettelijk voorgeschreven 1.040 uren. In dat schooljaar realiseert de gemiddelde school circa 932 uren onderwijstijd, ofwel 90% van de urennorm.

Zowel het aantal ingeroosterde als het aantal gerealiseerde lessen is gestaag toegenomen, waarbij ook de discrepantie tussen beide groter is geworden. Die discrepantie kan zich manifesteren als lesuitval als de lessen niet worden vervangen. Uit de jaarlijks herhaalde onderzoeken blijkt dat het aantal vervangen lessen tussen 2004-2005 en 2007-2008 is verdubbeld, van 0,7% naar 1,8% van alle ingeroosterde lessen (niet in Figuur). Daardoor is de echte, dat wil zeggen niet vervangen, lesuitval in deze periode licht afgenomen van 6,8% naar 5,7% van de ingeroosterde lessen.

Het aantal ingeroosterde en gerealiseerde lessen is in de afgelopen zes jaar gestegen. De gegevens suggereren dat hier sprake is van gestage uitbreiding van lesroosters en toegenomen inzet van vervangende leraren. In het jaar van de

Bron: Eigen bewerkingen van data uit de onderzoeken naar onderwijstijd en lesuitval uit “Onderwijstijd en lesuitval in het voortgezet onderwijs” (2006; 2007; 2008).

Figuur 1. Ingeroosterde en gerealiseerde onderwijstijd als % van de urennorm (2005 – 2008), gemiddelden voor scholen voor voortgezet onderwijs.¹²

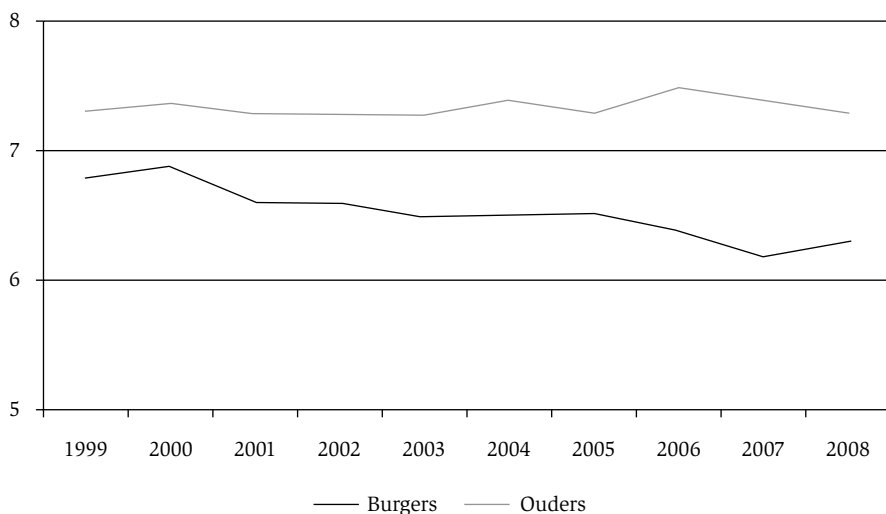
scholierenprotesten is de feitelijke lesuitval lager dan in voorgaande jaren. Al met al vinden we geen indicaties dat scholen in het jaar van de scholierenprotesten plotseling meer of juist minder lessen hebben ingeroosterd en gerealiseerd, noch zijn er indicaties voor toegenomen lesuitval. Het is dan ook onwaarschijnlijk dat de trigger voor de scholierenprotesten gevonden moet worden in feitelijke ontwikkelingen rond onderwijstijd.

3.2 Waardering voor het voortgezet onderwijs

Na specifiek te hebben gekeken naar feitelijke ontwikkelingen rond onderwijstijd, verbreden we de analyse nu naar algehele tevredenheid met het voortgezet onderwijs. Als indicator gebruiken we de algehele waardering voor het voortgezet onderwijs. Vanaf 1999 wordt jaarlijks de zogeheten Onderwijsmeter uitgevoerd.¹³ In dit onderzoek wordt onder meer aan burgers en ouders van kinderen in het voortgezet onderwijs gevraagd een cijfer te geven aan het voortgezet onderwijs in Nederland. In Figuur 2 is de ontwikkeling van het algemene waarderingcijfer, wat varieert van 1 tot 10, weergegeven voor de periode 1999-2008.¹⁴

De gemiddelde waardering is tamelijk stabiel: voor burgers is de gemiddelde waardering in deze periode 6,5, ouders waarderen het voortgezet onderwijs gemiddeld met een 7,4. Dat de waardering van ouders – die eigen ervaringen mee laten wegen – hoger is dan die van burgers, is een bekend verschijnsel (SCP 2002). De waardering van burgers is het hoogst in 2000 (6,9) en daalt daarna gestaag.

Ouders geven in 2006 de hoogste waardering (7,5) waarna hun waardering weer licht daalt. Al met al is de waardering voor het voortgezet onderwijs relatief hoog en – zeker voor ouders – tamelijk stabiel. De scholierenprotesten lijken daarmee niet zozeer een uiting van algehele onvrede met het voortgezet onderwijs.

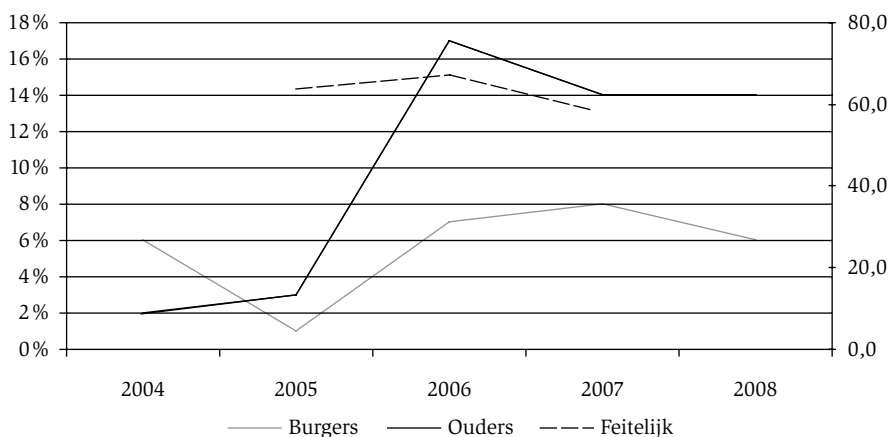
Bron: Eigen bewerkingen van rapportcijfers voor de kwaliteit van het Nederlandse voortgezet onderwijs (Onderwijsmeters 2000-2008).

Figuur 2. Waardering voor het voortgezet onderwijs volgens burgers en ouders (1999-2008), gemiddelde van cijfers variërend van 1 tot 10.

3.3 Zorgpunten voortgezet onderwijs

Als de feitelijke ontwikkelingen rond onderwijstijd, noch de algehele waardering voor het voortgezet onderwijs de spontane scholierenprotesten kunnen duiden, wordt de vraag wat het achterliggende ‘probleem’ zou kunnen zijn. Op zoek naar een mogelijke probleemdefiniëring, kijken we naar thema’s die mensen benoemen als zorgpunten voor het voortgezet onderwijs. In de genoemde jaarlijks uitgevoerde Onderwijsmeters, wordt aan burgers en ouders gevraagd wat volgens hen de grootste problemen zijn waar het voortgezet onderwijs mee geconfronteerd wordt. Twee zorgpunten die in de periode 1999-2008 frequent spontaan genoemd worden, zijn personeelstekort en lesuitval. Tot en met 2003 zijn antwoorden die verwijzen naar onvoldoende leraren, lesuitval en vervangende leraren samen gegroepeerd onder de noemer personeelstekort. Vanaf 2004 is een onderscheid gemaakt tussen lerarentekort enerzijds en lesuitval en vervanging anderzijds. In Figuur 3 is het percentage burgers en ouders weergegeven dat deze zorgpunten spontaan noemt. Om na te gaan hoe de ontwikkeling van percepties en belevingen van het ‘probleem’ zich verhouden tot de feitelijke ontwikkelin-

gen, geven we ook een schatting van het feitelijke aantal lessen dat gemiddeld jaarlijks op een school uitviel.¹⁵

Bron: Onderwijsmeters (2004; 2005; 2006; 2007; 2008) en eigen bewerkingen van ingeroosterde tijd als % van de urennorm en echte uitval uit "Onderwijstijd en lesuitval in het voortgezet onderwijs" (2006; 2007; 2008).

Figuur 3. Lesuitval. Zorgen over lesuitval bij burgers en ouders (in %) en schatting van het feitelijke aantal uitgevallen lesuren.

Vanaf 2005 nemen de zorgen over lesuitval toe, met name bij ouders. Vooral bij ouders is lesuitval vanaf 2006 in verhouding met andere spontaan genoemde thema's, relatief een groot zorgpunt. In 2008 worden ook tijdsindeling en het lesrooster als zorgpunten genoemd. Er zijn evenwel geen indicaties dat het feitelijke aantal uitgevallen lesuren vanaf 2005 sterk is toegenomen.

Bron: Onderwijsmeters (2004 t.e.m. 2008) en Ministerie van OCW (2010).

Figuur 4. Personeelstekort. Zorgen over personeelstekort bij burgers en ouders (2004-2008), % respondenten dat het thema spontaan noemt; het aantal onvervulde vacatures in het voortgezet onderwijs, in fe's (2004-2008).

Figuur 4 toont het aandeel burgers en ouders met zorgen over het personeelstekort. Om de ontwikkeling van percepties en belevingen te vergelijken met feitelijke ontwikkelingen, is in dezelfde figuur een indicator opgenomen voor het feitelijke personeelstekort, namelijk het aantal onvervulde vacatures voor leraren in het voortgezet onderwijs, uitgedrukt in fulltime banen (fte's) (Ministerie OCW, 2010). Omdat de wijze van meten voor en na 2004 verschillend is, beperken we de figuur tot de periode 2004-2008. Dan valt op dat het feitelijke personeelstekort in 2008 afneemt, terwijl de zorgen daarover bij burgers en ouders toe lijkt te nemen.

Hoewel een wijziging in de codering een eenduidige interpretatie van de gegevens bemoeilijkt, lijkt sprake van een relatief grote maar afnemende bezorgdheid rond het personeelstekort, en een kleinere maar toenemende zorg over lesuitval in het voortgezet onderwijs. Het meest opmerkelijk is het patroon in de jaren 2005-2007. Terwijl de feitelijke lesuitval in deze periode tamelijk stabiel is, nemen de zorgen van ouders duidelijk toe.

Dit patroon zou kunnen wijzen op een verschuiving in de wijze waarop het vraagstuk wordt gedefinieerd: van een meer algemeen en structureel probleem (personeelstekort) naar een meer lokaal en incidenteel probleem (lesuitval). De vraag is dan relevant of de verschuiving samen gaat met een verschuiving in opvattingen over wie verantwoordelijk is voor het probleem en de oplossing. De Onderwijsmeters geven een eerste indicatie. Aan burgers en ouders is gevraagd welke actor – scholen, overheid, ouders en leerlingen of het bedrijfsleven – verantwoordelijk is voor bepaalde aspecten van het onderwijs. Ruim 90% van de respondenten, zowel burgers als ouders, meent dat de overheid verantwoordelijk is voor het oplossen van het personeelstekort in het onderwijs. Deze hoge percentages zijn stabiel en variëren niet tussen 2003 en 2008. Een zeer kleine (6% in 2003) maar groeiende minderheid (12% in 2008) meent dat scholen verantwoordelijk zijn voor het oplossen van het lerarentekort. Helaas is niet gevraagd wie volgens de respondenten verantwoordelijk is voor lesuitval.

Noties omtrent de invloed van de media in hedendaagse samenlevingen roepen de vraag op hoe de media hebben bericht over thema's rond onderwijstijd, zoals de urennorm, lesuitval en het lerarentekort.

4. Analyse van media en politiek

4.1 Methode van onderzoek

Voor de analyses van media-uitingen maken we gebruik van drie databronnen. Databron I en II omvatten krantenartikelen uit drie landelijke dagbladen. Daar-

naast beschrijven we Databron III die schriftelijke stukken van het parlement omvat.

Uit eerder onderzoek weten we dat het onderwijsdebat in Nederland vooral in drie landelijke dagbladen wordt gevoerd, namelijk Trouw, de Volkskrant en NRC Handelsblad (Waslander, 2006). Databron I en II verschillen in breedte (aantal jaren) en diepte (selectie artikelen). We beperken de analyse van de media derhalve tot geschreven artikelen en laten de visuele media buiten beschouwing. Behalve dat een volledige analyse van de visuele media de reikwijdte van dit artikel ver overtreft, zijn er ook inhoudelijke argumenten om de analyse in dit geval te beperken tot kranten. Voor de periode 1 oktober 2007 tot 1 januari 2010 is een database opgebouwd met alle items over het voortgezet onderwijs zoals die in tien verschillende programma's op Nederlandse publieke en commerciële zenders aan bod kwamen.¹⁶ Een analyse van deze items laat zien dat de visuele media relatief veel aandacht hebben besteed aan de scholierenprotesten.¹⁷ De beelden tijdens de uitzendingen laten hoofdzakelijk jongeren zien die de straat op gaan, aangevuld met beelden van de politie die aanhoudingen verricht en de mobiele eenheid die charges uitvoert. Er waren weinig items op TV die gewijd waren aan het bredere thema onderwijstijd. Voor zover daar aandacht aan werd besteed, bijvoorbeeld als bewindslieden zich uitspraken in het journaal, vinden we die uitspraken vervolgens ook weer terug in artikelen in de kranten. Om die redenen verwachten we dat een uitvoerige analyse van de visuele media niet een ander licht werpt dan de hier gerapporteerde analyse van de kranten.

Databron I omvat de periode 1 januari 1990 tot 1 januari 2010. Met behulp van een elektronische nieuwsdatabase (LexisNexis) zijn alle artikelen uit de drie genoemde kranten geselecteerd waarin de woorden 'lesuitval' of 'urennorm' voorkomen (N = 409). Vervolgens is een selectie gemaakt van de artikelen die handelen over het voortgezet onderwijs of over het onderwijs in het algemeen (N = 354). Deze artikelen omvatten zowel nieuwsberichten en achtergrondreportages als ingezonden brieven, hoofdredactionele commentaren en columns.

Databron II verwijst naar een database die we zelf hebben opgebouwd. Vanaf 1 januari 2006 houden we systematisch het publieke debat over het voortgezet onderwijs in Nederland bij (Waslander & Van der Weide 2009; Waslander *et al.* in druk). We verzamelen onder anderen alle artikelen die in de drie eerder genoemde kranten verschijnen over het voortgezet onderwijs. Aan alle artikelen zijn op basis van de inhoud maximaal vier trefwoorden toegekend. De totale lijst van 146 trefwoorden is op inductieve wijze ontstaan gedurende de codering.¹⁸ Voor dit artikel hebben we een selectie gemaakt van artikelen die zijn verschenen tussen 1 januari 2006 en 1 januari 2010, en voorzien zijn van de trefwoorden 'urennorm' (N = 203) of 'lerarentekort' (N = 169). Tabel 1 geeft een overzicht van de aard van de artikelen. Ter vergelijking is in de laatste kolom een verdeling gegeven van alle artikelen. Door de gevolgde werkwijze, geeft Databron II een accurater beeld van het onderwijsdebat dan Databron I.

Tabel 1. Aard van krantenartikelen, naar thema (1.1.2006-1.1.2010).

Aard krantenartikel	Urennorm	Lerarentekort	Totaal
Nieuws	94 (46,5%)	61 (36,1%)	1386 (31,8%)
Achtergrond	29 (14,4%)	41 (24,3%)	1190 (27,3%)
Opinie	21 (10,4%)	27 (16%)	676 (15,5%)
Ingezonden brief	34 (16,8%)	21 (12,4%)	547 (12,5%)
Column	12 (5,9%)	12 (7,1%)	313 (7,2%)
Commentaar	7 (3,5%)	5 (3%)	96 (2,2%)
Overig	5 (2,5%)	2 (1,2%)	153 (3,5%)
Totaal	202 (100%)	169 (100%)	4361 (100%)

Bron: Databron II.

Databron III bestaat uit kamerstukken voor de Tweede Kamer van het Nederlandse parlement. De kamerstukken zijn geselecteerd met behulp van Parlando, een elektronische database voor parlementaire publicaties.¹⁹ Digitale stukken zijn beschikbaar vanaf 1 januari 1995. Voor de periode tussen 1 januari 1995 en 1 januari 2010 zijn alle Tweede Kamerstukken geselecteerd met de trefwoorden ‘lesuitval’, ‘urennorm’ of ‘onderwijstijd’²⁰ in de beschrijving (N = 170). Vervolgens is er – net als bij Databron I – een selectie gemaakt van de stukken die betrekking hebben op het voortgezet onderwijs of onderwijs in het algemeen (N = 100). Tabel 2 geeft een overzicht van de aard van de kamerstukken. Brieven waarin bewindslieden het parlement informeren vormen de grootste categorie.

Tabel 2. Aard van kamerstukken, met als onderwerp lesuitval, urennorm en/of onderwijstijd (1.1.1995-1.1.2010).

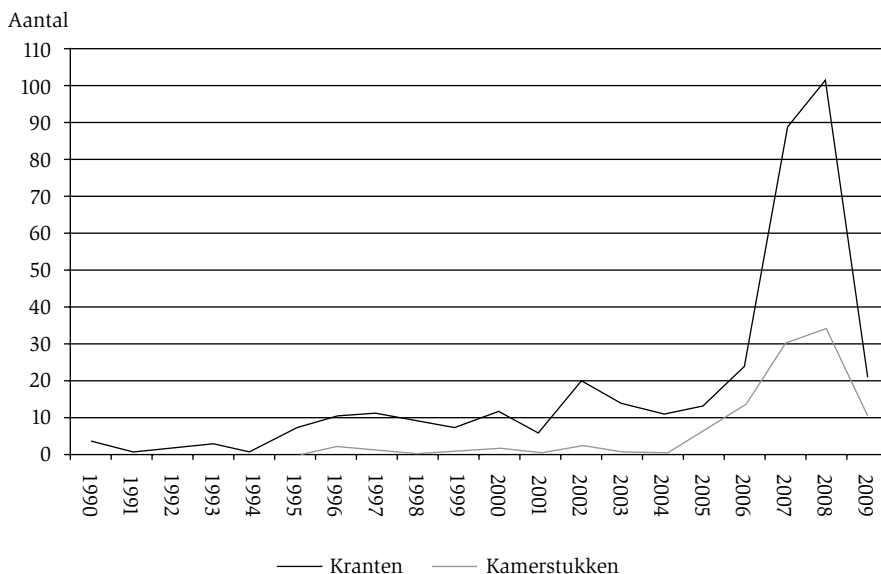
Aard kamerstukken	N (en %)
Brief	22
Wetsvoorstel	17
Moties & Stemmingen	16
Antwoorden op Kamervragen	15
Rapport	14
Handelingen plenair debat	8
Verslag Algemeen Overleg	4
Overig	4
Totaal	100 (100%)

Databron III

4.2 Verloop van het debat (1990-2010)

Om het verloop van het debat over een langere periode te schetsen, maken we gebruik van Databron I en Databron III. In Figuur 5 is het aantal krantenartike-

len en kamerstukken over onderwijstijd weergegeven voor de periode 1990 tot 2010.

Bron: Databron I (N = 354), kranten, en Databron III (N = 100), kamerstukken.

Figuur 5. Aantal krantenartikelen en kamerstukken over onderwijstijd 1990-2010.

Uit het verloop van het debat blijkt dat het thema onderwijstijd vanaf 1995 af en toe aan de orde komt in de kranten, voordat het in 2006 een groot thema wordt. Een nadere analyse van de betreffende artikelen leert dat in de kranten vanaf 1995 een aantal specifieke subthema's aan bod komt. Zo gaat het in de periode 1995-1996 vooral over spijbelen. Daarnaast is er in de zomer van 1995 aandacht voor een conclusie van de Inspectie van het Onderwijs dat op sommige scholen zoveel lesuitval is – gemiddeld 5,6% met uitschieters naar 7,2% – dat de kerndoelen van het curriculum gedurende de eerste jaren voortgezet onderwijs in het geding komen. In 1997 begint een discussie over de lange zomervakanties. Krantenkoppen als “Ouders pikken vroege vakantie niet”²¹ en “Netelenbos hekelt lesuitval”²² illustreren de teneur. Dagblad Trouw meldt “Middelbare scholier massaal eerder vakantie” op basis van een klein eigen onderzoekje, waaruit blijkt dat de meeste leerlingen al anderhalve week voor de zomervakantie niet meer naar school gaan.²³ In de jaren daarna is het aantal artikelen in de krant tamelijk stabiel. Rond de periode 2000 – 2002 verschijnen er stukken in de krant met koppen als “De pijn van het tekort”,²⁴ “Steeds meer lessen geschrapt vanwege ziektes van en tekorten aan leraren”²⁵ en “Lesuitval neemt toe door lerarentekort”.²⁶ In die periode wordt duidelijk een relatie gelegd tussen het lerarentekort en lesuitval. In de periode 2000-2002 komt in 40% van de artikelen over lesuitval en de urennorm ook de term lerarentekort voor.

In 2003 verschijnen er berichten in de krant waarin een tekort aan leraren wordt genuanceerd en ontkracht. Zowel op basis van ervaringen van leraren, als op basis van onderzoek. “Er is geen tekort aan leraren” aldus een leraar, die er op wijst dat scholen “hun personeel eigenaardig inzetten”.²⁷ “Tekort aan leraren weggewerkt” zegt een andere krant op basis van gegevens van het Sectorbestuur Arbeidsmarkt en Onderwijs waaruit blijkt dat “van echte tekorten” geen sprake is.²⁸

Vanaf 2005 begint de echte discussie over lesuitval en de urennorm. “School berispt vanwege geven te weinig lessen”.²⁹ “Rondhangen als de leraar vergadert. ‘Geleuter’ zorgt voor uitval lessen”.³⁰ Het debat culmineert met de grootschalige publieke aandacht voor de scholierenacties in 2007 en de daarop volgende discussies. In de periode 2007-2008 komt het woord lerarentekort voor in 10% van de artikelen over lesuitval en de urennorm.

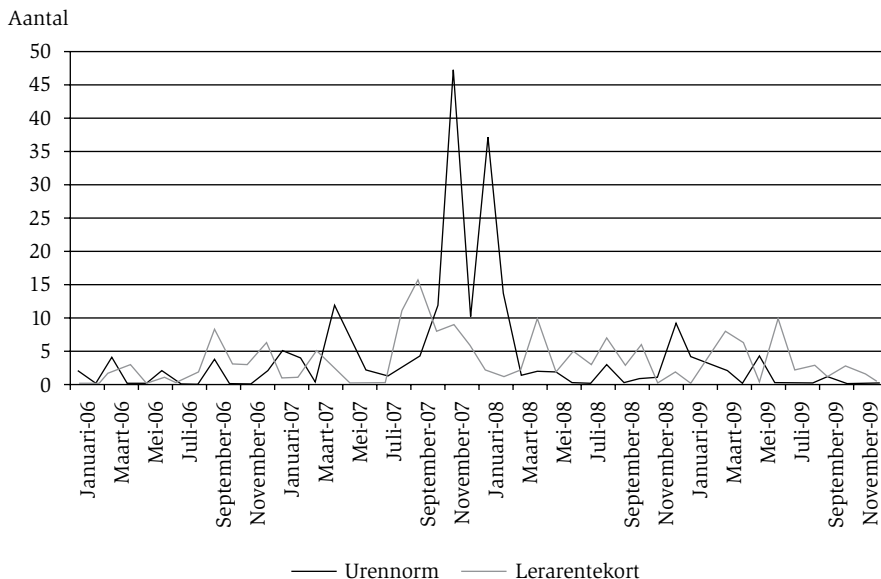
Al met al lijkt in de media in de loop der jaren een minder sterke relatie gelegd te worden tussen enerzijds het aantal feitelijke lesuren voor leerlingen en anderzijds het tekort aan leerkrachten. Aan het begin van het millennium lijkt nog sprake van een zekere verwevenheid tussen beide onderwerpen. Vanaf circa 2003 verliest het thema van het lerarentekort publieke aandacht. In latere discussies over de urennorm lijkt het thema van het lerarentekort niet meer duidelijk terug te keren. In dat opzicht correspondeert het verloop van het debat in de kranten, met de zorgpunten rond het voortgezet onderwijs die burgers en ouders in de loop der jaren wel en niet meer noemen (zie 3.3). Dit is een voorzichtige eerste indicatie dat de wijze waarop het vraagstuk in de media wordt gerepresenteerd en besproken, samenhangt met de perceptie en beleving van het vraagstuk bij burgers en ouders.

4.3 Inhoud van het debat (2006-2010)

Na een algemene analyse van het verloop van het debat over een langere periode, analyseren we het debat in meer detail voor de afgelopen jaren. We maken daarbij gebruik van Databron II, waarin alle krantenartikelen die over het voortgezet onderwijs verschenen voorzien zijn van één tot vier trefwoorden. Figuur 6 geeft voor de periode 2006-2010 het aantal krantenartikelen weer waaraan de trefwoorden ‘lerarentekort’ en ‘urennorm’ zijn toegekend.

In de periode 2006-2010 komen de thema’s van het lerarentekort en de urennorm tamelijk onafhankelijk van elkaar aan de orde in de kranten. Artikelen over de urennorm gaan zelden over het lerarentekort en andersom. In totaal omvat Databron II 367 artikelen. Slechts vier artikelen (ruim 1%) zijn voorzien van beide trefwoorden. Twee van deze artikelen zijn nieuwsartikelen uit augustus 2007. Daarin wordt vermeld dat scholen onder grotere druk staan om voldoende

leraren aan te trekken, omdat de urennorm gehandhaafd gaat worden. De twee andere artikelen zijn ingezonden brieven die in 2008 zijn geschreven door respectievelijk een docent en een scholier.

Bron: Databron II (N = 367).

Figuur 6. Aantal krantenartikelen over de urennorm en het lerarentekort 2006-2010.

De meer gedetailleerde analyse nuanceert het eerdere beeld: het lerarentekort is als onderwerp niet zozeer verdwenen uit de kranten. “Lerarentekort bij voortgezet onderwijs neemt sterk toe”.³¹ “Groot lerarentekort in de Randstad”.³² “Lerarentekort was al lang geleden te voorzien”.³³ Het tekort wordt in recente jaren nauwelijks in verband gebracht met het realiseren van de urennorm. Ook deze bevindingen suggereren dat het vraagstuk rond onderwijstijd op een specifieke wijze aan de orde komt in de kranten. Terwijl het feitelijke aantal lessen voor scholieren vanaf 2005 langzaam maar gestaag toeneemt, neemt in de pers de aandacht voor lesuitval toe en maken burgers en ouders zich daar in toenemende mate zorgen over. In recente jaren lijkt het vraagstuk van de onderwijstijd nauwelijks meer in verband te worden gebracht met het lerarentekort, ondanks een feitelijke toename van dat tekort.

5. Verwevenheid media en politiek

Politiek en media zijn met elkaar verweven. Berichten in de media hebben via Kamervragen en uitingen in Kamerdebatten ruime toegang tot het hart van

de democratie. Anderzijds hebben politici de media hard nodig om hun eigen standpunten en overwegingen kenbaar te maken aan burgers. Uit Figuur 5 blijkt dat onderwijstijd pas vanaf 2004 een thema wordt in het parlement, nadat de media daarover al langer hebben bericht. In de Tweede Kamer krijgt onderwijstijd aanvankelijk vooral aandacht als onderdeel van wetgevingstrajecten, in het bijzonder de aanpassing van het leerplan in de eerste (basisvorming) en laatste (Tweede Fase) jaren van het voortgezet onderwijs. Passend bij de ambitie om scholen meer autonomie te geven, wil het kabinet scholen mogelijkheden bieden om de onderwijstijd op eigen manieren in te vullen. De Kamer gaat daar niet mee akkoord en stelt omwille van 'maximale zekerheid en helderheid' een minimale wettelijke norm van 1.040 uur per leerjaar in het voortgezet onderwijs (motie De Vries CDA).

In 2006 is de Minister van Onderwijs, Maria van der Hoeven (CDA), verantwoordelijk voor het voortgezet onderwijs, inclusief het lerarenbeleid en het thema onderwijstijd. De Inspectie van het Onderwijs constateert dat vrijwel geen enkele school de urennorm haalt.³⁴ In een beleidsreactie kondigt de Minister aan dat de inspectie prioriteit gaat geven aan naleving van de urennorm en dat zo nodig sancties opgelegd gaan worden.³⁵ In een brief van negen bladzijden aan schoolbesturen schrijft de Minister dat het niet naleven van de regels het gevolg is van 'onvoldoende programmering en lesuitval'. En verder: "Ik benadruk nog eens uw verantwoordelijkheid voor de naleving van de voorschriften over onderwijstijd ...".³⁶ De boodschap is duidelijk: scholen zijn verantwoordelijk.

Na de verkiezingen (november 2006) en de formatie neemt de nieuwe Minister van Onderwijs, Ronald Plasterk (PvdA), het lerarendossier onder zijn hoede. De nieuwe staatssecretaris, Marja Van Bijsterveldt (CDA), is verantwoordelijk voor het voortgezet onderwijs, inclusief het naleven van de urennorm.

Plasterk stelt snel na zijn aantreden een Commissie Leraren in onder voorzitterschap van Rinnooy-Kan, voorzitter van de Sociaal-Economische Raad. De commissie moet op korte termijn aangeven hoe het lerarentekort opgelost kan worden en maatregelen presenteren voor de korte en de langere termijn. Op 12 september presenteert de Commissie Rinnooy-Kan het advies *LeerKracht!*³⁷ Conform de opdracht aan de commissie, rept het rapport niet over lesuitval of de urennorm, terwijl de term onderwijstijd beperkt blijft tot een enkele vermelding in een voetnoot. De commissie adviseert onder anderen de salarissen te verhogen, de beloning van leraren direct te relateren aan hun opleidingsniveau en een scholingsfonds in het leven te roepen. Kosten: 1,1 miljard euro per jaar. Er volgen langdurige onderhandelingen tussen de Minister, schoolbesturen en vakbonden.³⁸

De nieuwe staatssecretaris voor het voortgezet onderwijs laat snel na haar aantreden weten dat het handhaven van de urennorm één van haar prioriteiten is.³⁹

Als de Inspectie in het najaar van 2007 constateert dat op bijna geen enkele van de onderzochte scholen de urennorm wordt gehaald (Inspectie van het Onderwijs, 2007) deelt ze de eerste boetes uit.⁴⁰ Terwijl de staatssecretaris in gesprek is met de verenigde schoolbesturen, de VO-Raad, komt scholierenorganisatie LAKS in actie. LAKS vindt dat de rigide navolging van de urennorm de kwaliteit van het onderwijs onder druk zet. Als wilde stakingen van scholieren uitbreken, en een op zondagavond verspreid persbericht over een akkoord met de VO-Raad weinig effect heeft, wordt de staatssecretaris voor een spoeddebat naar de Tweede Kamer geroepen. Van alle kanten laten parlementariërs weten “krachtig afstand (te nemen) van rellen, stakingen en wat dies meer zij” danwel van “rellend schorrie-morrie”.⁴¹ De oppositiepartijen aan de linkerzijde scharen zich achter de scholieren “De leerlingen hebben een punt. Die lege lesuren zijn idioot. ... Stop dus met het geleuter over die 1040-urennorm”.⁴² De oppositie aan de rechterzijde beticht Van Bijsterveldt juist van ‘slappe knieën’ door de suggestie te wekken dat de norm wordt versoepeld. “De schaatssecretaris zwicht voor de straatterreur”.⁴³ Een meerderheid stelt zich op achter de staatssecretaris; de urennorm en de boetes blijven. Maar daarmee is het verhaal niet af.

Na het kerstreces debatteert de Kamer opnieuw over de urennorm. De linkse oppositie blijft tegen de urennorm, een meerderheid van de Kamer blijft voor. Opnieuw wordt er tegenactie gemobiliseerd, deze keer door de scholen en wel buiten de VO-Raad om. Samen met het LAKS verenigt een aantal scholen zich in het platform Bewust Kiezen voor Kwaliteit. Andere scholen richten de Actiegroep Vergeten Feiten op, en sturen staatssecretaris en kamerleden brieven. De acties krijgen volop aandacht in de kranten.⁴⁴ Halverwege februari presenteert een parlementaire onderzoekscommissie die twee decennia van grootschalige onderwijsvernieuwingen heeft onderzocht – de commissie Dijsselbloem – haar eindrapport. Een van de conclusies luidt dat ‘de politiek’ slecht heeft geluisterd naar ‘het veld’. Als diezelfde middag opnieuw een spoeddebat plaatsvindt over de urennorm, krijgt dat debat het karakter van een eerste test of de Kamer de boodschap van Dijsselbloem serieus neemt. Dat is ook hoe de kranten over het debat schrijven.⁴⁵ Ondanks verwoede pogingen van de voorzitter het rapport Dijsselbloem niet te betrekken bij het spoeddebat over de urennorm, wordt er veelvuldig aan gerefereerd.⁴⁶ De druk op staatssecretaris Van Bijsterveldt groeit. Luistert ze wel voldoende naar de scholen, nu die publiekelijk afstand nemen van de VO-Raad? Door tijdens het debat aan te kondigen dat er een onderzoek zal worden gedaan, haalt ze de angel uit het conflict.

In april 2008 stelt de staatssecretaris een onderzoekscommissie in. De Commissie Onderwijstijd moet onderzoeken of en hoe scholen de urennorm naleven, welke factoren de normnaleving bevorderen of juist belemmeren en welke maatregelen mogelijk zijn. In december 2008 komt de commissie met haar eindrapport “De waarde van een norm”. Het lerarentekort figureert in één alinea, waar het kort wordt genoemd als één van de factoren die het realiseren van de urennorm be-

moeilijken, na belangrijker factoren als bekostiging, roosterkwesties, werkdruk en huisvesting. Bij de aanbevelingen wordt met geen woord meer gerept over het lerarentekort.

In het parlement worden het lerarentekort en de urennorm afzonderlijk van elkaar aan de orde gesteld. Na de Kamerverkiezingen van 2006 vallen het lerarenbeleid en de urennorm onder de verantwoordelijkheid van twee verschillende bewindspersonen. Noch in de kranten, noch in de Kamer, noch in de adviescommissies wordt het vraagstuk van de urennorm in verband gebracht met dat van het lerarentekort.

6. De dans om niet-toegewezen verantwoordelijkheden

De overheid wordt door velen verantwoordelijk gehouden voor het oplossen van het lerarentekort. Maar wie is verantwoordelijk voor lesuitval en het realiseren van de wettelijke urennorm? Een gedetailleerde analyse van artikelen in de kranten kan helpen die vraag te beantwoorden.

6.1 Wie is verantwoordelijk voor onderwijstijd?

Om te onderzoeken wie door wie verantwoordelijk wordt gehouden, analyseren we de inhoud van artikelen in de krant. We maken daarbij gebruik van artikelen die zijn verschenen in de periode 2006-2009 (Databron II). Uit het totale aantal artikelen met de urennorm als trefwoord (N = 202) selecteerden we de achtergrondartikelen, opiniebijdragen en ingezonden brieven (N = 84) omdat verschillende actoren juist in die stukken aan het woord zijn of worden gelaten. Actoren die in deze artikelen het vaakst aan het woord worden gelaten zijn respectievelijk schoolbestuurders (N = 17), leerlingen (N = 15), docenten (N = 15) en ouders (N = 13). Politici, waaronder de staatssecretaris, komen in de krant minder uitvoerig aan het woord (N = 5).

De VO-Raad is van mening dat scholen zelf meer moeten doen aan lesuitval. Tegelijkertijd leggen schoolbestuurders de verantwoordelijkheid voor de urennorm en het feit dat de meeste scholen daar niet aan voldoen, hoofdzakelijk bij de overheid. Diverse schoolleiders betichten de staatssecretaris van kortzichtigheid en betwisten de relatie tussen onderwijstijd en kwaliteit. “Ik erger me er mateloos aan dat kwaliteit in het onderwijs synoniem wordt gevonden met het aantal uren dat er wordt gemaakt”.⁴⁷ Een groep schoolleiders voelt zich miskend en richt zich tot de staatssecretaris. “Het gemak echter waarmee wordt gesteld dat er genoeg geld is voor het voortgezet onderwijs en dat wij deze onderwijstijd kunnen realiseren ... geeft ons het gevoel dat u niet voldoende op de hoogte bent

van wat er speelt”.⁴⁸ Leerlingen en vooral het LAKS kiezen in de discussie een specifieke adressant voor hun grieven; de staatssecretaris. Zij is verantwoordelijk voor de ‘ophokuren’ die scholen instellen om boetes te voorkomen. “De staatssecretaris weigert naar de toekomst te kijken en prefereert zich blind te staren op de regeltjes van een beleid dat niet getoetst wordt aan de praktijk” volgens het LAKS.⁴⁹ Ook docenten leggen de verantwoordelijkheid overwegend bij de overheid. Volgens hen wordt de toch al hoge werkdruk door de urennorm verder verhoogd. Een enkele docenten wijst op het lerarentekort als oorzaak voor het niet kunnen realiseren van de norm en het onvoldoende kunnen opvangen van lesuitval. In de kranten definiëren ouders het vraagstuk voornamelijk als lesuitval en storen zich als “mijn zoon twee weken voor de zomervakantie al geen lessen meer krijgt en zijn eerste lessen pas weer beginnen als het schooljaar een week aan de gang is ...”.⁵⁰ Ouders houden consequent schoolbesturen verantwoordelijk voor het oplossen van het vraagstuk. Politici zijn verdeeld. Wordvoerders van oppositiepartijen scharen zich achter de leerlingen en daarmee tegen de staatssecretaris. De staatssecretaris is consequent in haar boodschap dat de schoolbesturen zich aan de wettelijk minimumeisen moeten houden, daarin gesteund door de regeringspartijen.

De coalities in de discussie zijn duidelijk: leerlingen en docenten spreken de overheid aan, de overheid kaatst de bal naar de schoolbesturen, daarbij gesteund door ouders. De kern van het conflict komt daarmee te liggen tussen de overheid en de schoolbesturen. De schoolbesturen vormen de spil in het debat. Tegen de achtergrond van decentralisering en autonomievergroting van scholen rijst de vraag of hier sprake is van niet-toegewezen verantwoordelijkheden. Cruciaal is de positie die de VO-Raad kiest, de in november 2006 opgerichte sectororganisatie die in de nieuwe onderlinge verhoudingen namens de schoolbesturen optreedt en onderhandelt met de staatssecretaris.

6.2 De wisselende positie van de VO-Raad

Op basis van berichten in de pers, reconstrueren we welke positie de VO-Raad in het debat heeft ingenomen. De VO-Raad blijkt tweemaal van positie te wisselen, zodat we drie fasen kunnen onderscheiden.

In de eerste fase verzet de VO-Raad zich tegen de staatssecretaris en is ze bondgenoot van ontevreden leerlingen en docenten. In een reactie op de aangekondigde handhaving van de urennorm, stelt de VO-Raad dat de Minister te weinig oog heeft voor alle inspanningen die al worden gerealiseerd. Scholen zouden te weinig tijd en geld krijgen om aan de norm te voldoen. Daarnaast poogt de VO-Raad het probleem enigszins te relativiseren. “Het is volgens mij niet zo dat er meer lessen uitvallen dan vroeger, maar de samenleving heeft er nu meer last van doordat in steeds meer gezinnen beide ouders werken. Dan valt het meer

op als schoolkinderen langer thuiszitten”.⁵¹ De Raad wijst er op dat Nederlandse scholen meer les geven dan scholen elders in Europa. Bovendien is een norm van 1.040 uur geen garantie voor goed onderwijs, noch een juiste remedie tegen lesuitval. Het uitdelen van boetes, na jaren van gedogen, wijst volgens hen op onbehoorlijk bestuur.

In het najaar van 2007 wijzigt de VO-Raad haar positie (fase twee). Aanvankelijk is nog sprake van verzet. Als de onderwijsinspectie concludeert dat scholen te weinig les geven, reageert de VO-Raad met resultaten uit een eigen onderzoek waaruit blijkt dat de norm alleen gehaald kan worden door leerlingen zwaar te belasten; twee op de drie scholen vindt de lengte van de lesdag onverantwoord. Maar een week later biedt de VO-Raad ruimte voor onderhandeling: als de norm met 50 uren naar beneden gaat, kunnen scholen zich er ook aan houden. Terwijl de VO-Raad en de staatssecretaris onderhandelen over een versoepeling van de norm, gaan scholieren massaal de straat op. Snel na de eerste protesten, op zondagavond, komen de VO-Raad en de staatssecretaris met een gezamenlijke verklaring. Ze hadden al eerder overeenstemming bereikt, maar brengen dat nu vervroegd naar buiten. De norm wordt versoepeld door scholen de ruimte te geven 40 uur aan ‘maatwerkactiviteiten’ mee te laten tellen en vanaf 2011 ook de uren voor de maatschappelijke stage (72 uur) mee te rekenen. Bovendien is de staatssecretaris bereid de compensatie voor ziektevervangings te verhogen, van 2% naar 5%. Met het akkoord verandert de dynamiek van het debat. Leerlingen blijven actie voeren en blijven zich richten tot de staatssecretaris. De staatssecretaris op haar beurt blijft de verantwoordelijkheid voor een oplossing bij de schoolbesturen leggen. Met het akkoord neemt de VO-Raad die verantwoordelijkheid ook op zich. Maar de sectororganisatie heeft de verantwoordelijkheid sneller op zich genomen dan waartoe de sector zelf bereid blijkt. De achterban van de VO-Raad laat zich op verschillende manieren horen (zie 5) en krijgt daarvoor ruime aandacht in de pers. De Actiegroep Vergeten Feiten laat weten “Dat akkoord had er nooit mogen komen. Wij proberen deze deal op te blazen”.⁵² In de krant verschijnen berichten dat tientallen scholen buiten de VO-Raad om brieven naar het parlement sturen.⁵³ Ook het platform Bewust Kiezen voor Kwaliteit wil de afspraken tussen de VO-Raad en de staatssecretaris ongedaan maken. “Marja, kom maar op met je boetes. ... We liggen op ramkoers. Maar honderd scholen een boete geven? Kom op. Zo gek is de staatssecretaris echt niet”.⁵⁴

De onrust en onvrede bij scholen is aanleiding voor een extra ledenvergadering van de VO-Raad. Ook dat is nieuws voor de kranten. Voor aanvang wijst het bestuur er nog eens op dat het wegstemmen van het bereikte akkoord als risico met zich meebrengt dat de staatssecretaris ook de toegezegde 225 miljoen euro voor ziektevervangings intrekt.⁵⁵ Ondanks de waarschuwing krijgt het gesloten akkoord onvoldoende steun. En zo begint fase drie, waarin de VO-Raad – onder druk van de leden – opnieuw haar positie wijzigt. De opstelling is nu dat er een onderzoek moet komen om na te gaan of de norm van 1.040 haalbaar is, en tot

die tijd moet de urennorm op soepele wijze worden gehandhaafd. Onder druk van de Kamer kondigt de staatssecretaris een dergelijk onderzoek aan. Daarmee is de angel uit het debat gehaald en verdwijnt de aandacht voor het thema in de pers (zie Figuur 6).

Als de Commissie Onderwijstijd in december 2008 met haar eindrapport komt, is er in de pers weliswaar enige aandacht voor het onderwerp, maar die aandacht is relatief gering en van korte duur. De ingestelde onderzoekscommissie adviseert weliswaar de norm enigszins te verlagen, maar geeft vooral adviezen over de verdeling van verantwoordelijkheden. Het is aan de minister om een (lagere) norm te bepalen, maar scholen zijn zelf verantwoordelijk voor naleving van de urennorm. Zolang scholen daarover afspraken maken met ouders en leerlingen, is het niet aan de minister om sancties uit te delen. De autonomie van scholen is bevestigd. De staatssecretaris neemt de hoofdlijnen van het advies over, en het parlement stemt er mee in.⁵⁶ In de kranten is de urennorm dan al lang geen thema meer.

7. Conclusies en discussie

De analyse die we hier presenteerden is een illustratie van de rol van de media in hedendaagse samenlevingen. Nieuwsmedia vormen een eigen cultureel genre waarin betekenissen over de samenleving worden gegenereerd en gerepresenteerd. Voor de onderwijssociologie is bestudering van de media om verschillende redenen relevant (zie ook Benson 2004). Ten eerste spelen media een rol bij het definiëren van vraagstukken (Castells 1997, Elchardus 2002). Daarnaast is bestudering van de media relevant voor de wijze waarop (onderwijs)beleid tot stand komt (o.a. Lingard & Rawolle 2004) en bij analyses van het krachtenveld waarbinnen scholen opereren (Cornelissen & Leenheer 2008, Waslander & Van der Weide 2009). Uit empirische studies blijkt bovendien dat berichtgeving in de media op verschillende manieren van invloed is op de dagelijkse praktijk binnen onderwijsorganisaties (Espeland & Sauder 2007, Waslander *et al.* in druk).

In deze bijdrage illustreren we hoe media-uitingen benut kunnen worden bij onderwijssociologisch onderzoek. We analyseerden het massale scholierenprotest in Nederland in het najaar van 2007, vanuit het perspectief van de dramademocratie. Met een verwijzing naar het werk van Elchardus (2002) formuleerden we een aantal onderzoeksvragen die we vervolgens nader analyseerden met behulp van verschillende gegevensbronnen.

1. *Hoe heeft de onderwijstijd, in het bijzonder het aantal lessen, en de algehele tevredenheid over het onderwijs zich feitelijk ontwikkeld in de afgelopen jaren?*
Het feitelijke aantal lessen in het voortgezet onderwijs is de afgelopen jaren langzaam maar gestaag toegenomen, maar het wettelijke minimum aantal

lessen wordt niet gerealiseerd. Het feitelijke aantal lessen dat uitvalt neemt af, omdat scholen de vervanging beter organiseren. De algehele waardering van burgers en ouders voor het voortgezet onderwijs is groot en tamelijk stabiel. Terwijl de waardering van burgers vanaf 2005 licht daalt, stijgt deze juist bij ouders van kinderen in het voortgezet onderwijs. De tijdreeksen op basis van secundaire gegevens bieden geen indicaties van structurele veranderingen of ontevredenheid die het spontane protest kunnen duiden.

2. *Hoe definiëren en percipiëren burgers het 'probleem' rond onderwijstijd? En hoe verhoudt zich dat tot de feitelijke ontwikkelingen?*

Er is sprake van een sterke stijging van de bezorgdheid van ouders over lesuitval, terwijl het feitelijke aantal uitgevallen lessen tamelijk stabiel is en later daalt. In de periode 2005-2008 lijken de zorgen over het personeelstekort toe te nemen, ondanks een daling van het feitelijke lerarentekort in 2008. De combinatie van deze bevindingen roept de vraag op of de definiëring van het 'probleem' van de onderwijstijd in de loop der tijd is verschoven. Mogelijk werd het 'probleem' eerst gedefinieerd in termen van een lerarentekort met een verantwoordelijkheid voor de overheid, terwijl in latere jaren sprake lijkt van definiëring in termen van lesuitval en het niet realiseren van de wettelijke urennorm, waarvoor scholen verantwoordelijk zijn.

3. *Hoe verhoudt de wijze waarop burgers het 'probleem' rond onderwijstijd definiëren en percipiëren zich tot de wijze waarop media over het 'probleem' berichten?*

In de loop der jaren wordt in de media een minder sterke relatie gelegd tussen het aantal lessen voor leerlingen en het lerarentekort. Nadere analyse laat zien dat het lerarentekort in recente jaren niet uit het publieke debat is verdwenen, maar nauwelijks meer in verband wordt gebracht met gerealiseerde onderwijstijd. De bovengenoemde verschuiving in definiëring van het 'probleem' rond onderwijstijd door burgers en ouders, lijkt daarmee te corresponderen met de wijze waarop in de media aandacht wordt gegeven aan het vraagstuk van de onderwijstijd.

4. *Hoe verhoudt de besluitvorming in het parlement zich tot de wijze waarop de media aandacht aan het 'probleem' rond onderwijstijd besteden?*

In het parlement ontstaat pas aandacht voor het thema onderwijstijd als de media daar al langere tijd over berichten. Na de Kamerverkiezingen in het najaar van 2006, is de Minister verantwoordelijk voor het lerarenbeleid terwijl een staatssecretaris verantwoordelijk is voor het voortgezet onderwijs, inclusief de urennorm. Beide bewindslieden stellen een commissie in. In het rapport over het lerarentekort wordt onderwijstijd alleen genoemd in een voetnoot; in het rapport over de urennorm wordt één alinea gewijd aan het lerarentekort, als één van de redenen die het realiseren van de norm in de weg kunnen staan. Ook in het parlement worden het lerarentekort en de urennorm nauwelijks met elkaar in verband gebracht. In die zin lijkt de parlementaire discussie op de wijze waarop in de kranten over het thema onderwijstijd wordt geschreven.

5. *Is sprake van niet-toegewezen verantwoordelijkheden bij het 'probleem' rond onderwijstijd?*

In het debat over onderwijstijd leggen verschillende actoren de verantwoordelijkheid voor een oplossing bij verschillende partijen. Leerlingen en docenten wijzen naar de overheid, de overheid wijst samen met ouders naar de schoolbesturen, terwijl de schoolbesturen verdeeld zijn. De belangenbehartiger van de schoolbesturen, de VO-Raad, wisselt gedurende het debat tweemaal van positie. Aanvankelijk wijst de VO-Raad naar de overheid, maar na het sluiten van een akkoord met de staatssecretaris neemt zij zelf verantwoordelijkheid op zich. Een deel van de achterban kan zich daar niet in vinden en laat flink van zich horen, daarbij dankbaar gebruik makend van de media. Door de druk wordt de VO-Raad teruggefloten, om de bal vervolgens opnieuw bij de overheid te leggen. Met de ingezette autonomievergroting voor scholen sinds de jaren negentig én de verschuivende definiëring van het 'probleem' in de media en de percepties en belevingen van burgers en ouders, zijn niet alle verantwoordelijkheden opnieuw belegd. Het debat over onderwijstijd is een dans rond niet-toegewezen verantwoordelijkheden die pas tot stilstand komt als een onderzoekscommissie zich over de kwestie gaat buigen. Uiteindelijk wordt vastgesteld dat de jarenlange wettelijke norm naar beneden wordt bijgesteld. Maar vooral wordt de autonomie van scholen veilig gesteld.

De combinatie van onze analyses suggereert dat het thema onderwijstijd in de loop der tijd minder vaak in verband wordt gebracht met het probleem van het lerarentekort. Waar de overheid verantwoordelijk werd geacht voor het oplossen van dat tekort, is de verantwoordelijkheid voor het realiseren van voldoende onderwijstijd in toenemende mate bij autonome scholen komen te liggen. De ont koppeling van het meer algemene en structurele vraagstuk van het lerarentekort enerzijds en het specifieke en lokale vraagstuk van de onderwijstijd op scholen anderzijds, vinden we zowel in de kranten als in de politiek. Het is opmerkelijk dat noch in de pers, noch in het parlement, noch in ingestelde commissies nadrukkelijker een relatie wordt gelegd tussen het niet realiseren van de urennorm op het niveau van de individuele school en het structurele probleem van te weinig leerkrachten. De gedachte van de autonome school is duidelijk dominant, mogelijk met ironische consequenties voor die scholen die het meest geconfronteerd worden met structurele problemen. Ironisch zijn ook de consequenties voor de VO-Raad, ingesteld om namens de schoolbesturen op te treden en te onderhandelen met de staatssecretaris. De discussies rond de urennorm hebben immers ook duidelijk gemaakt dat autonome scholen zich ook daadwerkelijk autonoom gedragen, als de opstelling van de belangenbehartiger hen niet bevalt.

NOTEN

1. Het voortgezet onderwijs in Nederland is vergelijkbaar met het secundaire onderwijs in Vlaanderen. Doorgaans starten leerlingen op twaalfjarige leeftijd in het voortgezet onderwijs. Het voortgezet onderwijs kent zes officiële leerwegen die in lengte variëren van vier tot zes jaar.
2. Voorzitter van het LAKS, Sywert van Lienden, in het NOS Journaal, 21 november 2007.
3. In Actualiteitenprogramma Netwerk, 27 november 2007.
4. *De Volkskrant*, 20 december 2005.
5. *De Volkskrant*, 13 oktober 2007.
6. “Nutteloze uren behoren tot het verleden”, Persbericht Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 25 oktober 2007.
7. Door de vakantiespreiding, waarbij voor verschillende delen van Nederland de zomervakantie op verschillende en wisselende momenten start, varieert het aantal schoolweken per leerjaar.
8. Pauw & Witteman, 26 november 2007.
9. Bijvoorbeeld in een Kamerdebat in januari 2008, ook geciteerd in *Trouw* op 17 januari 2008.
10. Het aantal onderzochte scholen varieert van minimaal 82 in 2004-2005 tot maximaal 156, in 2006-2007. De steekproef is niet geheel representatief voor de hele scholenpopulatie. Zo zijn er vaak wat te weinig scholen uit de vier grote steden en een ondervertegenwoordiging van zelfstandige vmbo-scholen. Om representatieve uitspraken te kunnen doen wordt in de onderzoeken een weging toegepast.
11. De gegevens zijn gebaseerd op scholen en geven dus niet aan hoeveel procent van de leerlingen de wettelijke urennorm zou kunnen realiseren of daadwerkelijk realiseert. De jaarlijkse onderzoeken naar onderwijstijd zijn gestopt na 2007-2008.
12. ‘Ingeroosterde onderwijstijd’ is het gemiddelde van de ingeroosterde onderwijstijd als % van de urennorm van de brugklas, vmbo, havo en vwo. ‘Gerealiseerde onderwijstijd’ is het gemiddelde van de gerealiseerde onderwijstijd als % van de urennorm voor de onderbouw, bovenbouw en het examenjaar. In beide gevallen zonder weging.
13. Vanaf 1999 zijn in de Onderwijsmeter steeds vrijwel dezelfde vragen gesteld over de waardering voor het voortgezet onderwijs in Nederland en zorgpunten wat betreft dat onderwijs. In alle jaren is het onderzoek uitgevoerd onder een representatieve steekproef van de Nederlandse bevolking. De groep respondenten ligt steeds tussen 1500 en 2000, hierbij wordt onderscheid gemaakt naar burgers en ouders met schoolgaande kinderen.
14. Voor de periode vanaf 2007-2008 zijn (nog) geen onderzoeksgegevens beschikbaar.
15. De ingeroosterde tijd als % urennorm en de echte uitval als % van de ingeroosterde tijd (Onderwijstijd en lesuitval in het voortgezet onderwijs, 2006-2008) zijn omgerekend naar absolute aantallen uren echte uitval. Hiervoor is het gemiddelde genomen van leerwegen, van onderbouw en bovenbouw.
16. Het gaat om de volgende nieuws- en actualiteiten programma’s op de publieke zenders: NOS Journaal, NOVA/Den Haag Vandaag, Buitenhof, EenVandaag, Netwerk, Pauw & Witteman, Knevel & Van den Brink en Zembla. Voor de commerciële kanalen gaat het

- om RTL Nieuws en Hart van Nederland. Zie ook Waslander & Van der Weide, 2009.
17. In de periode 1.10.2007-1.1.2010 zijn 619 tv-items over het voortgezet onderwijs verzameld. Met ruim 18% (N = 114) is de urennorm het meest voorkomende thema in deze items. Meer dan 80% (N = 95) van deze items werd gewijd aan de scholierenprotesten.
 18. De meest voorkomende trefwoorden zijn 'docenten' en 'kwaliteit'. Zie voor een uitgebreider overzicht Waslander *et al.* (in druk).
 19. <http://parlando.sdu.nl>.
 20. Dit is in de Tweede Kamer een meer gangbare definitie dan urennorm of lesuitval.
 21. *Trouw*, 19 juni 1997.
 22. Verwijzend naar staatssecretaris Netelenbos, die op dat moment verantwoordelijk is voor het voortgezet onderwijs. *Trouw*, 21 juni 1997.
 23. *Trouw*, 19 juni 1997. Ook in de andere kranten verschijnen berichten, maar met minder voor zichzelf sprekende koppen.
 24. *NRC Handelsblad*, 10 november 2001.
 25. *De Volkskrant*, 9 december 2000.
 26. *De Volkskrant*, 7 april 2001.
 27. *NRC Handelsblad*, 20 mei 2003.
 28. *De Volkskrant*, 23 september 2003.
 29. *De Volkskrant*, 20 december 2005.
 30. *NRC Handelsblad*, 22 december 2005.
 31. *Trouw*, 19 januari 2007.
 32. *De Volkskrant*, 6 augustus 2007.
 33. *De Volkskrant*, 30 mei 2008.
 34. O.a. *NRC Handelsblad*, 24 juni 2006.
 35. Brief van Minister Van der Hoeven aan de Tweede Kamer, kenmerk BVE/Stelsels/2006/35263, d.d. 7 september 2006.
 36. Brief van Minister Van der Hoeven en Staatssecretaris Bruins aan het bevoegd gezag en schoolleiders van scholen voor voortgezet onderwijs, kenmerk VO/OK/2006/33740, d.d. 7 september 2006.
 37. Commissie Leraren (2007). *Leerkracht!* Den Haag: DeltaHage.
 38. Zie verder Waslander & Van der Weide (2009), hoofdstuk 5.
 39. O.a. *De Volkskrant*, 31 maart 2007.
 40. O.a. *Trouw*, 8 september 2007; *NRC Handelsblad*, 15 december 2007.
 41. Handelingen van het spoeddebat over de urennorm, gehouden op 28 november 2007, 29-2303 e.v. De uitspraken zijn van dhr. Van der Vlies van de SGP (Staatkundig Gereformeerde Partij) en dhr. Dibi van GroenLinks.
 42. Kamerlid dhr. Van Dijk voor de SP (Socialistische Partij).
 43. Kamerlid mw. Dezenté-Hamming voor de VVD (Volkspartij voor Vrijheid en Democratie).
 44. *NRC Handelsblad*, 15 januari 2008, *de Volkskrant*, 21 januari 2008, *Trouw*, 23 januari 2008. Zie ook spoeddebat Commissie Onderwijstijd 29 mei 2008, 90-6388.
 45. O.a. *Trouw*, 15 februari 2008.
 46. Handelingen van het spoeddebat over de urennorm, gehouden op 13 februari 2008.

47. Een schoolleider in *de Volkskrant*, 12 februari 2008.
48. Ingezonden brief van 33 eindverantwoordelijke schoolleiders van een groot Nederlands schoolbestuur, in Forum, *de Volkskrant*, 28 juni 2007.
49. LAKS-voorzitter Sywert van Lienden in Podium, *Trouw*, 14 januari 2008.
50. Ingezonden brief van een ouder, *de Volkskrant*, 28 januari 2008.
51. VO-Raad voorzitter Sjoerd Slagter, in *de Volkskrant*, 13 februari 2007.
52. *Trouw*, 23 januari 2008.
53. *Trouw*, 15 en 16 januari 2008.
54. LAKS-voorzitter Sywert van Lienden over het platform Bewust Kiezen voor Kwaliteit, *de Volkskrant*, 17 januari 2008.
55. *Trouw*, 23 januari 2008, *de Volkskrant*, 23 januari 2008.
56. De Commissie Onderwijstijd stelt ook voor de zomervakanties van leraren te bekorten van acht naar zes weken. Dat onderdeel van het advies krijgt veel aandacht in de pers, voornamelijk van afwijzende aard. De staatssecretaris neemt dat deel van het advies niet over.

BIBLIOGRAFIE

- Bekkers, V., H. Beunders, A. Edwards & R. Moody (2008), *Het virtuele lont in het kruitvat. Welke rol spelen oude en nieuwe media in de micromobilisatie van burgers?* Rotterdam: Erasmus Universiteit.
- Benson, R. (2004), Bringing the Sociology of Media Back in, *Political Communication*, 21, 275-292.
- Berndsen, F.E.M. & S.W. van der Ploeg (2005), *Lesuitval in het voortgezet onderwijs 2004-2005*. Amsterdam: Regioplan Beleidsonderzoek.
- Berndsen, F.E.M., S.G. van Otterloo, E.S. van Cooten & S.W. van der Ploeg (2006), *Onderwijstijd en lesuitval in het voortgezet onderwijs 2005-2006*. Amsterdam: Regioplan Beleidsonderzoek.
- Berndsen, F.E.M., E.S. van Cooten, S.G. van Otterloo & S.W. van der Ploeg (2007), *Onderwijstijd en lesuitval in het voortgezet onderwijs 2006-2007*. Amsterdam: Regioplan Beleidsonderzoek.
- Commissie Onderwijstijd (2008), *De waarde van een norm*. Advies van de Commissie Onderwijstijd (Commissie Cornielje). Den Haag.
- Cornelissen, N., & P. Leenheer (Eds.) (2008), *Media en onderwijs. Beschouwingen over de omgang tussen onderwijs en journalistiek. MESO-Focus nr. 70*. Alphen aan den Rijn: Kluwer.
- Cooten, E.S. van, M. Groenewoud, S.G. van Otterloo, F.E.M. Berndsen & S.W. van der Ploeg (2008), *Onderwijstijd en lesuitval in het voortgezet onderwijs 2007-2008*. Amsterdam: Regioplan Beleidsonderzoek.
- Elchardus, M. (2002), *De Dramademocratie*. Tiel: Uitgeverij Lannoo.
- Espeland, W.N. & M. Sauder (2007), Rankings and Reactivity: How Public Measures Recreate Social Worlds, *American Journal of Sociology*, 113 (1), 1-40.

- Gemmeke, M., S.G. van Otterloo & J.J. van der Wel (2007), *Onderwijsmeter 2007*. Amsterdam: Regioplan Beleidsonderzoek in opdracht van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- Inspectie van het Onderwijs (1995), *Onderwijsverslag 1994*. De Meern: Inspectie van het Onderwijs.
- Inspectie van het Onderwijs (2007), *Onderwijstijd in vo en bve. Resultaten van het inspectieonderzoek in het voorjaar van 2007*. De Meern: Inspectie van het Onderwijs.
- Kleinnijenhuis, J. & A.M.J. Van Hoof (2006), *Media Coverage of Government Policies and Public Satisfaction with Information Provision and Policy Results*. Paper International Communication Organization, Dresden.
- Kleinnijenhuis, J., A.M.J. Van Hoof, D. Oegema & J.A. De Ridder (2007), A Test of Rivaling Approaches to Explain News Effects: News on Issue Position of Parties, Real-world Developments, Support and Criticism, and Success and Failure, *Journal of Communication*, 57, 366-384.
- Koopmans, R. (2004), Movements and Media: Selection Processes and Evolutionary Dynamics in the Public Sphere, *Theory and Society*, 33, 367-391.
- Lingard, B., & S. Rawolle (2004), Mediatizing Educational Policy: The Journalistic Field, Science Policy, and Cross-field Effects, *Journal of Education Policy*, 19 (3), 361-380.
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2010), *Arbeidsmarktbarometer*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. (<http://www.onderwijsarbeidsmarkt.nl>).
- Oliver, P.E. & G.M. Maney (2000), Political Processes and Local Newspaper Coverage of Protest Events: From Selection Bias to Triadic Interactions, *American Journal of Sociology*, 106 (2), 463-305.
- Oliver, P.E. & D.J. Meyers (1999), How Events Enter the Public Sphere: Conflict, Location, and Sponsorship in Local Newspaper Coverage of Public Events, *American Journal of Sociology*, 106, 463-505.
- Oord, L. van & P. Schieven (2003), *Onderwijsmeter 2003*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- Oord, L. van & P. Schieven (2004), *Onderwijsmeter 2004*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- Oord, L. van, R. Wendte & P. Schieven (2005), *Onderwijsmeter 2005*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- Plantinga, S., M. van Diepen, R. Schildmeijer & M. van Bruxfoort (2008), *Onderwijsmeter 2008*. Amsterdam: TNS-nipo.
- Sociaal en Cultureel Planbureau (2002), *De kwaliteit van de quartaire sector. Sociaal en Cultureel Rapport 2002*. Den Haag: SCP.
- Thompson, J.B. (1995), *The Media and Modernity*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Vrieze, G., N. van Kessel & J. Mensink (2000), *Onderwijsmeter 2000*. Nijmegen: ITS.
- Vrieze, G., C. Tiebosch & N. van Kessel (2001), *Onderwijsmeter 2001*. Nijmegen: ITS.
- Wartenbergh-Cras, F., G. Vrieze & N. van Kessel (2002), *Onderwijsmeter 2002*. Nijmegen: ITS.

- Waslander, S. (2006), Van Polmanhuis tot Polemieck: een inhoudsanalyse van het publieke debat over 'het nieuwe leren' 1995-2005, pp. 63-75 in H. van Dielen & W. van der Geest (Eds.), *De waarde van Slash 21; bespiegelingen over het onderwijsinnovatieproject*. Hengelo/Den Bosch: Stichting Carmelcollege/KPC Groep.
- Waslander, S. (in druk), Government, School Autonomy and Legitimacy. Why Dutch Government Turns to Unprecedented Interference with Independent Schools, *Journal of School Choice*.
- Waslander, S. & M. van der Weide (2009), *Politiek, Pers en Praktijk. Over de context waarbinnen vo-scholen innoveren*. Utrecht: VO-Project. <http://www.vo-raad.nl/publicaties/brochures/politiek-pers-en-praktijk>.
- Waslander, S., M. van der Weide & C. Pater (in druk), *Onderwijskwaliteit: debat, beleid en praktijk*. Utrecht: VO-Project.
- Wendte, R., M. Haufe & P. Schieven (2006), *Onderwijsmeter 2006*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.